

İSLAM MEDENİYETİNDE BİLİM ÖNCÜLERİ

6

M u s i k i

PROJE EDITÖRÜ
MEHMET AZİMLİ

Kitap Editörü
Sema Dinç

mana
YAYINLARI

mana
YAYINLARI

**İSLAM MEDENİYETİNDE
BİLİM ÖNCÜLERİ**

- MÛSİKÎ -

mana
YAYINLARI

İLİMYURDU YAYINCILIK: 186

İnceleme-Araştırma

İslam Medeniyetinde Bilim Öncüleri Serisi - 6

ISBN: 978-605-2339-56-5

Kitabın Adı

İSLAM MEDENİYETİNDE BİLİM ÖNCÜLERİ / MÜSİKİ

Proje Editörü

Prof. Dr. Mehmet Azimli

Kitap Editörü

Sema Dinç

Eylül 2021

İç Düzen

İlmyurdu Yayıncılık

Kapak Tasarımı

Yunus Karaaslan

Baskı-Cilt

Enes Basın Yayın ve Matbaacılık Ltd. Şti.

Litros Yolu Fatih Sanayi Sitesi No: 12/210 Topkapı/İstanbul

Tel: 0212 501 47 63 Sertifika No: 45822

İSLAM MEDENİYETİNDE BİLİM ÖNCÜLERİ - MÜSİKİ -

PROJE EDITÖRÜ: MEHMET AZIMLI

Kitap Editörü: Sema Dinç

ilmyurdu

Yayıncılık ve Eğitim Hizmetleri Ltd. Şti.

Molla Gürani Mh, Akkoyunlu Sk. No: 36 Fındıkzade- Fatih / İSTANBUL

Tel.: 0212 533 05 35 Faks: 0212 631 53 69

www.ilmyurdu.com info@ilmyurdu.com

Sertifika No: 45032

Bu eserin tüm yayın hakları İlmyurdu Yayıncılık ve Eğitim Hiz. Ltd. Şti.ze aittir.
Eleştirel makale ve dergilerde yapılacak kısa alıntılar dışında, bu kitabın bir kısmı veya
tamamı, yayını için izni olmadan yayınlanamaz.

mana
YAYINLARI

PROF. DR. MEHMET AZİMLİ

1968 yılında Sille’de (Konya) doğdu. İlköğrenimini Sille İlkokulu’nda, ortaöğrenimini Konya İHL’de tamamladı. 1991’de Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun oldu. 1991-1998 yılları arasında Ordu-Ulubey İHL’de ve Konya-Karapınar İHL’de çalıştı. Selçuk Üniversitesi’nde 1994’te yüksek lisansını, 1999’da doktorasını tamamladı.

1998-2012 yılları arası Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde İslam Tarihi Anabilim dalında çalıştı. 2005 yılında doçent oldu. Yazdığı eserler yüzünden geciktirilen profesörlük unvanını 2013 yılında Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde aldı. Azimli, üç çocuk sahibi olup Arapça ve İngilizce bilmektedir.

Yayınlanan yüzden fazla makale ve uluslararası sempozyum bildirisi bulunmaktadır.

100 kitaptan oluşacak olan “İslam Klasikleri” adlı serinin 32 kitabını, 100 kitaptan oluşacak olan “Oryantalist klasikleri” serisinin 17 kitabını, 9 kitaptan oluşan “İslam Medeniyetinde Bilim Öncüleri” başlıklı serinin tamamını, 5 kitaptan oluşacak olan “Müslümanların Engizisyonu” serisinin 2 kitabını neşretmiştir. Projelerin kalan kısmının baskı hazırlıkları devam etmektedir.

SEMA DİNÇ

Bursa’da dünyaya geldi. İlk ve ortaöğrenimini Bursa’da tamamladı. 2012 yılında Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun oldu. İbrahim Benlioğlu tedrisinde ney öğrendi ve lisans tezini tamamladı. Aynı yıl Tokat’a DKAB Öğretmeni olarak atandı. 2013 yılında Çorum’da öğretmenliğe devam etti. 2012 yılında, OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk Din Musikisi Anabilim Dalı’nda yüksek lisansa başladı. 2016 yılında “Batı Kaynaklarında Türk Müziği Tartışmaları” başlıklı teziyle Prof. Dr. Ahmet Çakır danışmanlığında tezini tamamladı. 2017 Ocak ayında ise HİTÜ İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk Din Musikisi Anabilim Dalı’na öğretim görevlisi olarak atandı. Çorum Belediyesi’ne bağlı Kadın ve Kültür Merkezi’nde Ney dersleri verdi. Dil ve Edebiyat Derneği Çorum Şubesi Türk Müsikisi Topluluğu’nda 3 yıl sazende olarak yer aldı. Göksel Baktagir’den kanun dersleri almaktadır. 2017 Yılında OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü’nde doktora başladı ve çalışmalarını çeşitli koro, konser ve akademik faaliyetleri ile devam ettirmektedir.

İÇİNDEKİLER

EDITÖRDEN.....	7
GİRİŞ	9
TUVEYS (711) / Merve Çiftçi	17
YÛNUS el-KÂTİB (752) / Samet Tengiz.....	21
HALİL b. AHMED el-FERÂHÎDÎ (791) / Beril Çakmakoğlu	26
İBRÂHİM el-MEVİLÎ (804) / Merve Çiftçi	30
İSHAK el-MEVİLÎ (850) / Merve Çiftçi	34
ZİRYÂB (852) / Sema Dinç	38
KİNDÎ (866) / Fatma Gamze Apraş	43
İHVÂN-I SAFÂ (10. yy.) / Duygu Kaya	49
FÂRÂBÎ (950) / Erhan Tekin.....	54
İBN SÎNÂ (1037) / Fatma Gamze Apraş	60
İBN ZEYLE (1048) / Mehmet Öncel.....	67
SAFİYYÜDDİN el-URMEVÎ (1294) / Mehmet Öncel	70
HASAN KÂŞÂNÎ (14. yy.) / Mustafa Said Akdoğan.....	73
KUTBÜDDİN ŞİRÂZÎ (1311) / Sema Dinç.....	78
EMİR HÜSREV-İ DİHLEVÎ (1325) / Hüseyin Işıktekiner.....	83
BEDR-İ DİLŞÂD (15. yy.) / Fatma Gamze Apraş	86
HASAN KARAMANÎ (1405?) / Recep Uslu	90
KİRŞEHİRLİ YUSUF b. NİZAMEDDİN (1425) / Özgen Küçükgökçe	95
HACI BAYRAM VELÎ (1430) / Gökhan Coşgun	99
ABDÜLKÂDİR-İ MERÂĞÎ (1435) / Erdoğan Ateş	103
HIZIR BİN ABDULLAH (1451?) / Özgen Küçükgökçe	107
LÂDİKLİ MEHMET ÇELEBÎ (1500?) / Özgen Küçükgökçe.....	111
ALİŞAH b. HACI BÜKE (16. yy.) / Özgen Küçükgökçe.....	115
ŞEHZÂDE KORKUT (1513) / Fahrettin Haliloğlu	118
GAZİ GİRAY HAN (1524) / Mustafa Erzen.....	124
SEYDİ BEY (1534?) / Recep Uslu	129
HATİP ZÂKİRİ HASAN EFENDİ (1623) / Erdoğan Ateş.....	133
ALİ UFKÎ (1675) / Ömer Can Satır	137
HÂFİZ POST (1694) / Sema Dinç.....	142
İTRÎ (1711) / Elif Sena Avlar	147
DERVİŞ ALİ ŞİRUGANÎ (1714) / Mustafa Erzen	152
DİMİTRİ KANTEMİROĞLU (1723) / Ömer Can Satır.....	158
KUTBÜ’N-NÂYÎ OSMAN DEDE (1730) / Türkân Uymaz.....	163

ŞEYHÜLİSLAM MEHMET ESAD (1753) / Duygu Kaya.....	168
KEVSERÎ (1770) / Erhan Tekin	172
HIZIR AĞA (1796'dan sonra) / Recep Uslu	176
III. SELİM (1808) / Selman Benlioğlu	180
ABDÜLBÂKÎ NÂSİR DEDE (1821) / Cem Çırak	184
HAMPARSUM LİMONCIYAN (1839) / Özgen Küçükgökçe	189
DEDE EFENDİ (1846) / Mehmet Öncel	194
HÂŞİM BEY (1868) / Erdoğan Ateş	198
HACI ÂRİF BEY (1885) / Erdoğan Ateş	201
MEHMED ZEKÂİ DEDE (1897) / Türkân Uymaz	205
HACI EMİN EFENDİ (1902) / Emre Pınarbaşı	211
TANBÛRÎ CEMİL BEY (1916) / Hasan Latifoğlu	215
SÖZLÜKÇE	220

EDİTÖRDEN...

İslam Bilimleri, genelde dini ve dünyevi olarak iki kategoride tasnif edilir. Bu kategorinin ilki olan dini ilimler (Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kıraat, Kelam...) sahasındaki çalışmalarla ilgili çok yoğun araştırmalar yapılmış ve ilgili alandaki müelliflerle ilgili eskiden beri detaylı Tabakat kitapları oluşturulmuştur. Biyografi yazarlığı İslam Tarihinde ilk günden itibaren çok yaygındır. Ancak dini alandaki bilim öncüleri çok daha popüler olmuştur. Hatta bu alandaki alimlerin biyografileri mezheplere göre bile tasnif edilmiştir. (ör. Tabakatü'l-Hanabile gibi)

Ancak Müslümanları dünyada maddeten rahat ve huzur içinde yaşatan bilim adamlarımız ve mucitlerimiz, maalesef bu itibara dini ilimlerdekiler kadar layık olamamışlardır. Aslında İslam dünyası maddi boyutlarda o günden bugüne gelebildiyse bunda önemli bir oranda emek de onların olmasından dolayıdır ki bu bilim insanlarına karşı vefa borcumuz bulunmaktadır.

Askere teknolojiyi, yazara kâğıdı, hastaya sağlığı, halkın rahatlığı için mimariyi üreten onlardır. Ancak belki pozitif ayrımcılık sebebiyle ilk grup gibi itibar görememişlerdir. Dahası zaman zaman ilk grup tarafından da aşağılanmışlardır.

İşte bu projemizde dini ilimler dışındaki alanlarda yeni keşifler ve yeni atılımlar yapmış “İslam Medeniyetindeki Bilim Öncüleri”ni aktarmak istiyoruz. Her bir bilim dalındaki öncü bilim adamlarımızı ayrı bir kitapta tanıtmak istedik. Bu sebeple Dokuz (9) alan belirledik ve her alanla ilgili yaklaşık elli (50) bilim insanını kapsayacak bir kitap şekilde projemizi hazırladık. Bunu bir vefa olarak yapmak istedik.

Projemizin üst başlığı; “İslam Medeniyetinde Bilim Öncüleri”. 9 cilt olacak setimizin ciltleri ve editörleri aşağıda aktardığımız gibi olacaktır:

1. Astronomi-Yavuz Selim Göl
2. Coğrafya-Muharrem Samet Bilgin

DEDE EFENDİ (1846)

Mehmet Öncel^(*)

*"Türk Müsikîsinin 19. Yüzyılda Yetiştirdiği
En Mühim Bestekâr ve Hanendelerinden."*

Hayatı

1778 tarihinin kurban bayramında İstanbul Şehzâdebaşı'nda dünyaya gelen Dede Efendi, bu vesileyle ismini İsmail olarak almıştır. Babası Süleyman Ağa, Bosnalı Cezzar Ahmed Paşa'nın mühürdarlığı görevinde bulunmuş, daha sonra bu görevinden istifa ederek İstanbul'a gelip Acemoğlu Hamamı'nı satın almıştır. Annesi Rukiye hanımdır. İsmail, küçük yaştan itibaren Mevlevî tarikatına intisap etmesi ve bu tarikte çilesini tamamlamasından ötürü "Dede" unvanını, babasının hamam işletmesinden ötürü ise "Hammâmîzâde" lakabını almıştır. Çamaşırcı mektebinde sesinin güzelliği herkes tarafından fark edilmiş ve ilahicibaşı olarak merasimlerde görev almıştır. Hocası Uncuzâde Mehmed Emin Efendi, Dede Efendi ile kendi evladı gibi ilgilenmiştir. Özellikle Dede Efendi'nin hem müsikî gelişimine katkı sağlamak hem de istikbalde maişet sıkıntısı yaşamaması için büyük çabalar sarf etmiştir. Henüz 14 yaşındayken Başmuhasabe kalemliği vazifesine onun sayesinde başlamıştır. Diğer taraftan her pazartesi ve perşembe günleri Yenikapı Mevlevîhânesi'nde Şeyh Ali Nutkî Dede'nin (1804) ve Abdülbâki Nâsır Dede'nin (1821) ders halkasına dâhil olmuştur. Burada yaklaşık 7 yıl derslere devam etmiştir. Müsikînin nazarî ve amelî bütün inceliklerine burada vâkıf olmuştur. Genç yaşta babasını kaybeden Dede Efendi, baba yadigârı hamamı satmıştır. Mevlevî çevrelerde sesinin güzelliği ve besteleri takdir görünce III. Selim (1789-1807) tarafından saraya davet edilmiştir. Burada Dede Efendi'deki mahareti gören III. Selim onu saraydaki küme fasıllarına hanende olarak davet etmiştir.

* Doç. Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Müzik Öğretmenliği Bölümü
mehmetoncel80@gmail.com

III. Selim'in ardından Sultan II. Mahmud (1808-1839) tarafından da yakın ilgi gören Dede Efendi, musâhib-i şehriyâr ve müezzinbaşılık görevlerinde bulundu. II. Mahmud, Dede Efendi'nin müsikî sanatındaki kudretinden ötürü kendisini çeşitli vesilelerle mükâfatlandırmıştır. Bu durum Sultan Abdülmecid (1839-1861) dönemine kadar devam etmiştir. Sultan Abdülmecid'in ilk dönemlerinde de mevcut vazifelerini sürdürmüştür. Ancak bir müddet sonra Sultan Abdülmecid'in batı müziği merakı Dede Efendi'yi rahatsız etmiştir. Bu sebeple Sultan Abdülmecid'den hac vesilesiyle izin almıştır. Dede Efendi o meşhur sözü olarak bilinen "Artık bu oyunun tadı kaçtı." ifadesini bu ahval ve şerait üzerine söylemiştir. Hac yolculuğunda kendisine refakat eden Dellalzâde İsmail (1869) ve Mutafzâde Ahmed Efendi'ye (1883) Kutbunnâyî Osman Dede'nin (1729) Miraciyye'sini meşk etmiştir. Hac farızası esnasında kolera hastalığına yakalanmış Kurban bayramının ilk gününde doğduğu gibi yine kurban bayramının ilk günü 1846 yılında Mina'da vefat etmiştir. Hz. Hatice'nin ayakucuna defnedilmiştir.

Saraylı Nazlıfer Hanım ile 1802 yılında evlenen Dede Efendi'nin bu evliliğinden Salih ve Mustafa adında iki erkek çocuğu ve sonrasında Hatice, Fatma ve Ayşe adında 3 kız çocuğu dünyaya gelmiştir. Her iki erkek çocuğu ve daha sonra da kızı Ayşe küçük yaşta iken hayatını kaybetmiştir.

Çalışmaları ve Düşünceleri

Türk müsikîsinin neredeyse her formuna dair bestelerinin olması onun kudretinin göstergelerindedir. Müsikîmizin şarkı, türkü, âyin, ilahi, tevşih, durak, peşrev, kâr, köçekçe, semai, kârçe, kâr-ı nâtik ve murabba gibi pek çok formuna dair eserleri bulunmaktadır. 500 civarı eser besteleyen Dede Efendi'nin günümüze ulaşmış eserlerinin sayısı yaklaşık 300 kadardır. Bunların 56 tanesi dinî, 238 tanesi ise din dışıdır. Eserlerinin çoğu ilahi, yürük semai ve şarkı formundadır. İlaveten muhtelif makamlarda saz eserleri de bestelemiştir.

Dede Efendi dinî müsikî meşkini yukarıda da zikrettiğimiz gibi Ali Nutkî Dede ve Abdülbâki Nâsır Dede aracılığıyla ileri seviyelere taşımıştır. İlahi, savt, durak, tevşih ve Mevlevî ayini gibi formlarda bugün bile okunan şaheserler vücuda getirmiştir. Özellikle 7 tane Mevlevî ayini besteleyecek kadar kudretli bir sanatkârdır. Bunlar saba, neva, bestenigâr, saba-buselik, hüzzam, ısfahan ve ferahfeza makamlarındadır.

Medeniyetimize Katkıları

Türk Mûsikîsinin köşe taşı sanatkârlarından birisi de şüphesiz Hammâmizâde İsmail Dede Efendi'dir. Usta bir hânende, bestekâr ve önemli bir hocadır. Bu meziyetlere ilaveten kendisinin iyi bir neyzen olduğu da bilinmektedir. Dede Efendi Türk Mûsikîsi meşk silsilesinin en mühim kavşak noktalarından birisidir. Kendisinden önceki dönemin mûsikî yapısını bihakkın öğrendikten sonra yeni arayışlara girerek bu sahada önemli bir yolun öncülüğünü yapmıştır. Gerek eserleri gerekse yetiştirdiği meşhur talebeleri aracılığıyla bugün dahi mûsikîmizin tartışmasız en önemli ustaları arasında gösterilmektedir. Talebeleri arasında, Yağlıkçızâde Ahmed Ağa, Hamparsum Limonciyan (1839), Haşim Bey (1868), Mutafzâde Ahmed Efendi, Sermüezzın Rıfat Bey (1888), Hüseyin Azmi Dede (1893), Ze-kai Dede (1897), Yeniköylü Hasan Efendi (1905) en tanınmışlarıdır.

Her biri ayrı bir sanat eseri olan besteleri halen günümüzde canlılığını ve tazeliğini koruyarak okunmaktadır. Bu yönüyle Dede Efendi mûsikî medeniyetimizde yeni bir soluk yeni bir ahenk olmuştur. Özellikle klasik üslubun korunması ile birlikte akıcı ve birbirine benzemeyen melodileri mûsikîmize kazandırmış olması; ayrıca sultaniyegâh, saba-buselik, hicaz-buselik, araban-kürdi gibi yeni makamları terkip etmesi onun bu sahadaki dehasını göstermektedir. Dini mûsikî sahasında bestelemiş olduğu 7 Mevlevî ayininin ayrı bir önemi vardır. Mevlevî ayini bestekârlığı dini mûsikî alanında ustalığın alamet-i farikasıdır. Sadece tekke hayatı ile iktifa etmeyip aynı zamanda sarayda da bulunması onun saha adına çok geniş kesimlere hitap edebilmesine yol açmıştır.

Osmanlı Devleti'nde III. Selim, II. Mahmud ve Sultan Abdülmecid dönemleri askeri ve siyasi sahada en zor ve çalkantılı dönemler olarak kabul edilmektedir. Ancak mûsikî sanatında ise bu dönemin bestekârları, hanen-deleri ve sazandeleri diğer dönemlere nazaran daha parlak ve daha velûd bir dönemi yaşamıştır diyebiliriz. Dede Efendi de bu dönemlerde yaşamış olan ve mûsikîmizin hemen hemen her formunda yüksek kalitede eserler vücuda getiren çok önemli bir sanatkârdır.

Kaynakça

- Ak, Ahmet Şahin, *Türk Mûsikîsi Tarihi*, Ankara 2009.
- Aksüt, Sadun, *Türk Musikisinin 100 Bestekârı*, İstanbul 1993.
- Özalp, M. Nazmi, *Türk Musikîsi Tarihi*, c. 1, İstanbul 2000.
- Özcan, Nuri, "İsmail Dede Efendi, Hammâmizâde", *DİA*.
- Öztuna, Yılmaz, "İsmail Dede Efendi", *Büyük Türk Musikîsi Ansiklopedisi*, c. 1, Ankara 1990, s. 394-397.
- Öztuna, Yılmaz, *Dede Efendi*, Ankara 1996.
- Salgar, M.F., *Dede Efendi Hayatı, Sanatı, Eserleri*, İstanbul 2004.
- Yektâ, Rauf, *Esâtiz-i Elhân*, haz. Nuri Akbayar, İstanbul 2000.